

ZOFIA KLIMAJÓWNA

ZE SKŁADNI SYNÓW ZIEMI ST. PRZYBYSZEWSKIEGO

Teksty literackie mają najczęściej budowę złożoną. Tekst narracji głównej może wprowadzać inne teksty (np. wypowiedzi postaci), te zaś mogą stać się podstawą dla następnych. W taki sposób tekst osiąga budowę wielowarstwową, staje się wielopiętrowy. Pomiedzy jednym a drugim piętrem tekstu zachodzą różnorodne semantyczne i składniowe sposoby wzajemnego powiązania¹.

Na składniowy mechanizm wcielania jednej wypowiedzi w drugą zaczęto zwracać uwagę już dość dawno. Problematyka składniowa w tym zakresie przysparzała jednak wielu kłopotów. Dużą trudność sprawiało wyraźne określenie typu związków syntaktycznych pomiędzy tekstem wprowadzającym a przytaczanym (między tzw. wprowadzeniem a przytoczeniem), przez dłuższy czas tego związku nie dostrzegano wcale. Dokładny przegląd stanu badań nad tym problemem dali: W. Górny², M. Kamiński³, M. Kaczmarkowski⁴, powtarzanie więc tych spraw uważam za zbędne.

W artykule tym konieczne jest odwoływanie się przede wszystkim do *Składni przytoczenia w języku polskim* W. Górnego⁵, która stanowi jego teoretyczną a często także metodyczną podstawę.

Z uwagi na potrzebę dokładnego określenia celów i założeń tej pracy ważne będzie zdanie sobie sprawy z tego, co Górny i opierający się na jego rozprawie autorzy rozumieją przez wypowiedź przytoczoną, w stwierdzeniach na ten temat widać bowiem pewne niezdecydowanie. Zakłada się najczęściej istnienie jakiejś wypowiedzi pierwotnej, fikcyjnej lub rzeczywistej⁶, chronologicznie wcześniejszej, która staje się pod-

¹ Wojciech Górny (w artykule *Zestawienie — czy tylko kategoria składniowa?*, „Pamiętnik Literacki”, LIII (1962), wszechstronne badanie tekstu złożonego widzi w kompetencjach nauki o budowie tekstu.

² W. Górny, *Składnia przytoczenia w języku polskim*. IBL, Studia, Teoria literatury 5 [1966], s. 281—405.

³ M. Kamiński, *Składnia przytoczenia w „Bramach raju” J. Andrzejewskiego*, „Językoznawca”, nr 11—12, 1964, s. 103—113.

⁴ M. Kaczmarkowski, *Składnia przytoczenia w „Satiricon” Petroniusza*, „Roczniki Humanistyczne”, XII (1964), z. 4, s. 81—103.

⁵ Op. cit.

⁶ Wypowiedzi rzeczywiste, będące podstawą wypowiedzi przytaczanych w utworze literackim, przeważnie nie istnieją. Podstawą są tu niemal zawsze wypowiedzi fikcyjne. Na fakt ten zwraca też uwagę Górny, *Składnia...*

stawą przytoczenia⁷. Założenie to budzi zastrzeżenia. Spotykamy się bowiem w praktyce z takimi przytoczeniami, które nie posiadają (fikcyjnej czy rzeczywistej) wypowiedzi pierwotnej, chronologicznie wcześniejszej. Widać to dokładnie w następujących przykładach z *Synów ziemi* St. Przybyszewskiego⁸:

- (1) Nic nie znam wstrętniejszego od tej głupiej potomności, tej trzody głupich owiec, wierzących na słowo jakiemuś panu, który pójdzie na rynek i wykrzyknie: *przed pięćdziesięciu laty żył wielki geniusz, trzeba mu pomnik postawić!* 67
- (2) I czemuś mi nie powiedział: *Hanka, nie możemy oszukiwać tego człowieka* — [...] 119

W obu przykładach przytoczenie nie jest oparte o jakąś wypowiedź pierwotną. Tekst wprowadzający przytacza wypowiedź potencjalną, możliwą. Problematyka składniowa w tym typie przykładów jest jednak zupełnie wyraźna. W tekście przytoczonym zachowane są bowiem inne stosunki oznaczeniowe niż w tekście prowadzącym, co w nowszych opracowaniach teoretycznych uznaje się za istotną cechę przytoczeń⁹. Zresztą sam Górny twierdzi: „źródłem wypowiedzi (przytoczonej) może być, lecz nie musi, jakaś uprzednia wypowiedź pierwotna”¹⁰, a wcześniej: „tekstem złożonym będzie taki tekst, w skład którego wchodzą jakieś wypowiedzi przytoczone, tj. nie pochodzące od nadawcy głównego w chwili mówienia, lecz sugerowane jako wypowiedzi postaci, anonimowe, wypowiedziane przez przytaczającego w przeszłości lub mające być wypowiedziane w przyszłości”¹¹ (podkreślenie moje, Z. K.). Wobec tego, robiąc opis składniowych konstrukcji przytoczeniowych, tego rodzaju przykładów pomijać nie można, tym bardziej że mogą być one znamienne dla stylu danego dzieła literackiego i jego złożonej budowy jako tekstu.

Warto też poddać rewizji termin *wprowadzenie*, który w dotychczasowych pracach nie jest rozumiany jednoznacznie i nie został dokładnie sprecyzowany.

W. Górny wprowadzeniem nazywa „tę część tekstu, od którego składniowo zależy wypowiedź przytoczona”¹². Kaczmarkowski zaś określa

⁷ M. Kaczmarkowski (l. c., s. 86) formułuje to w ten sposób: „Przytoczenie suponuje zawsze dwa zjawiska: z jednej strony jakiś tekst wcześniejszy, pierwotny, który odtwarza, a z drugiej — jakiś tekst chronologicznie późniejszy, wtórny, w którym to odtworzenie się dokonuje”.

⁸ St. Przybyszewski, *Synowie ziemi*, Warszawa 1923. Pozostałe cytaty przytoczone są z tego samego wydania. Liczba po cytacie jest numerem strony.

⁹ Wł. Makarski, *Biblijny typ zestawienia z członem „Zaprawdę powiadam (mówię) ci (wam)”* w niniejszym zeszycie „Roczników”.

¹⁰ W. Górny, *Składnia...*

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

wprowadzenie następująco: „wprowadzenie nie musi pokrywać się ze zdaniem wprowadzającym. Zwykle są nim tylko pewne elementy wypowiedzenia, w które wplecione jest przytoczenie — na ogół jakiś czasownik deklaracyjny wraz z implikowanym przezeń podmiotem wskazującym na nadawcę. Tym istotnym składnikom może towarzyszyć tzw. uwaga akcesoryjna, czyli wzmianka o sposobie realizacji czynności nadawczej lub zachowaniu się nadawcy; włączamy ją także do wprowadzenia”¹³. Stwierdzenie Górnego prowadzi do wniosku, że za wprowadzenie będziemy mogli uznać tylko jakiś jeden wyraz, od którego przytoczenie jest bezpośrednio uzależnione składniowo. Są to np. w przykładach (1) i (2) czasowniki *wykrzyknie* i *nie powiedział*. Kaczmarski natomiast za wprowadzenie uznaje wiele elementów w zdaniu wprowadzającym. Takie rozumienie wprowadzenia jest błędne, ponieważ wypowiedź przytoczona, jako jeden ze składników w całej składniowej konstrukcji przytoczeniowej, w bezpośredni związek syntaktyczny wchodzi zazwyczaj tylko z jednym składnikiem, poza wyjątkami, w których przytoczenie jest trzonem skupienia z przydawkami, np. gdy pełni ono rolę podmiotu¹⁴.

Z tych powodów termin *wprowadzenie* proponuję zachować tylko dla wyrazu wprowadzającego, (może to być np. czasownik, rzeczownik, przysłówki wprowadzający, itd.).

Należy jeszcze wyjaśnić zastosowany już termin *składniowa konstrukcja przytoczeniowa*¹⁵. Przez składniową konstrukcję przytoczeniową rozumiem takie wypowiedzenie, w którym jednym ze składników jest wypowiedź przytoczona wprowadzona przez inny składnik (lub składniki) w tym wypowiedzeniu, w stosunku do którego wypowiedź przytoczona jest składnikiem podrzędnym lub nadrzędnym. Pomiedzy tekstem wprowadzającym a przytaczanym w składniowej konstrukcji przytoczeniowej może zaistnieć także tylko konotacja intonacyjna, zob. s. 40.

Wypowiedź przytoczoną, mimo że w całej konstrukcji przytoczeniowej pełni rolę składnika¹⁶, stanowi zazwyczaj jedno lub kilka wypowiedzeń. Pozostała część konstrukcji przytoczeniowej, w której znajduje się wyraz wprowadzający, jest zawsze jednym wypowiedzeniem (zdaniem

¹³ M. Kaczmarski, l. c., s. 86.

¹⁴ Przykład takiego przytoczenia: *Radosne, głośne „dzień dobry” usłyszałem przed sobą.*

¹⁵ W. Górny posługuje się tu terminem zestawienie, *Składnia...* oraz w pracy *Zestawienie — czy tylko kategoria składniowa?* Nazwa ta sugeruje jednak bardziej fakt różnorodności tekstów spotykających się w jednym wypowiedzeniu niż istotną dla takiego wypowiedzenia problematykę składniową. Zastosowanie takiego terminu na określenie omówionej jednostki składniowej wyrasta więc raczej z potrzeb nauki o budowie tekstu niż składni.

¹⁶ Do wymienionych więc przez Z. Klemensiewicza (w *Zarysie składni polskiej*, Warszawa 1957, s. 19—22) rodzajów składników należałoby jeszcze dodać wypowiedź przytoczoną.

prostym, równoważnikiem, zdaniem złożonym), wypowiedzenie to nazywam *wypowiedzeniem wprowadzającym*.

Poza tymi, terminologicznymi zmianami i uściśleniami, prawie wszystkie pozostałe terminy zaczerpnięte zostały z cytowanej pracy W. Górnego.

W artykule tym przedstawiam podrzędne stosunki składniowe zachodzące między wypowiedzią przytoczoną a wprowadzeniem w I części *Synów ziemi* St. Przybyszewskiego. Poza tym badam składnię całej konstrukcji przytoczeniowej, rozumianej jako jeden z rodzajów wypowiedzenia, co jest przydatne do ustalenia, o ile np. szyk składników w konstrukcjach tego rodzaju uzależniony jest od obecności przytoczenia, które jest też jednym z jej składników.

Przy syntaktycznej analizie składniowych konstrukcji przytoczeniowych zwracam szczególną uwagę na budowę składniową wypowiedzeń wprowadzających, odda to bowiem znaczne usługi stylistyce. Obecność np. dużej ilości okoliczników sposobu w wypowiedzeniu wprowadzającym określających wprowadzający czasownik mówienia czy obecność zdań współrzędnych w stosunku do wypowiedzenia, w którym orzeczeniem jest czasownik wprowadzający, może prowadzić do ciekawych wniosków stylistycznych. Duża liczba okoliczników wskazuje między innymi na tendencję autora do malowania stanów psychicznych lub sposobu wypowiadania się postaci (*powiedział gorzko, rzekł ze łzami, mówił z przekąsem*). Stosowanie zdań współrzędnych do właściwego wypowiedzenia wprowadzającego (zob. s. 47, 50, 53, 60), z zachowaniem tego samego podmiotu, może wskazywać na dążność do scenariuszowego przedstawiania postaci, do opisu ich zachowania się przy mówieniu itp.

Klasyfikacji przytoczeń dokonuję głównie w oparciu o kryteria syntaktyczne, nie rezygnując równocześnie z takiego ułożenia materiału, które ułatwiałoby wysnuwanie pewnych wniosków stylistycznych¹⁷.

¹⁷ Konstrukcje przytoczeniowe dzielę według typów związków syntaktycznych, jakie zachodzą pomiędzy składnikiem wprowadzającym a przytoczeniem. Wyróżniam więc przytoczenia: dopełnieniowe, przydawkowe, okolicznikowe sposobu. Każdy z tych typów omawiam później kolejno według szyku wypowiedzeń wprowadzających w stosunku do przytoczeń, uwzględniając równocześnie różne rodzaje budowy syntaktycznej tych wypowiedzeń. Pewną pomoc w uporządkowaniu materiału stanowi też kryterium semantyczne, mianowicie podział przytoczeń w obrębie poszczególnych typów składniowych na przytoczenia myśli i przytoczenia słów. Dokonuję także podziału wszystkich przytoczeń na pierwszo- i drugostopniowe. Pierwszostopniowe — wprowadzone przez narratora, drugostopniowe — wprowadzone przez postaci powieściowe. Podział ten podyktowany także został ze względu na jego przydatność dla stylistyki, dla której ważne byłoby stwierdzenie różnic lub podobieństw w sposobie budowania syntaktycznych konstrukcji przytoczeniowych na I i na II stopniu oraz sam fakt występowania przytoczeń II stopnia.

Konieczne jest jeszcze uzasadnienie, dlaczego poddano tu analizie tylko I część *Synów ziemi*. Stanowi ona w pewnym sensie autonomiczną część całej trylogii. Następne dwa tomy powstały o wiele lat później¹⁸. W badanej powieści zwraca uwagę duża liczba dialogów, co szczególnie sprzyja występowaniu naszej konstrukcji. Argumentem, który przemawia za zbadaniem *Synów ziemi* jest też to, że jest to pierwszy utwór powieściowy Przybyszewskiego napisany po polsku, analiza tej powieści może być więc dobrym punktem wyjścia do dalszego śledzenia rozwoju konstrukcji przytoczeniowych w późniejszych powieściach, w ich chronologicznym rozwoju. Artykuł ten należy traktować jako wycinek badań nad składnią powieści Przybyszewskiego, która będzie przedmiotem większej pracy.

TYPY SKŁADNIOWYCH KONSTRUKCJI PRZYTOCZENIOWYCH I WYROZNIKI PRZYTOCZEŃ

Konstrukcje przytoczeniowe mimo ich dużej ilości w omawianej powieści Przybyszewskiego są proste.

1. Przytoczenia z wypowiedzeniem wprowadzającym w pozycji początkowej są:

a) Jednowypowiedzeniowe:

(3) Co za ohydny nonsens mówić: coby ten biedny pijaczyna Musset był zrobił, gdyby się na śmierć nie był zapił. 52

(4) Teraz mógłby pójść do jej męża i powiedzieć mu w oczy:
— Przecież ona jest moją! 145

Wypowiedź przytoczona, jak widać, może nie być graficznie wyróżniona i rozpoczynać się od małej litery (3). Może także znajdować się w oddzielnym akapicie po pauzie i rozpoczynać się dużą literą (4).

b) Wielowypowiedzeniowe, z takimi samymi jak w (3) i (4) możliwościami ich graficznego układu:

(5) Czerkaski mówił do niej gorącym szeptem:

Będiesz mi, Hanuś, świętym Lassah —

Dusza moja stanie się niedostępną świątynią Tybetu, do której ty jedna dostęp mieć będziesz —

Dusza moja [...] 174

¹⁸ Pierwsze wydanie I części *Synów ziemi* — Lwów 1904. (Przedtem nieskończone w „Chimerze”, Warszawa 1901). *Dzień sądu* (*Synów ziemi część wtóra*) ukazał się w Warszawie w 1919 r., a więc 5 lat później od części I. *Zmierzch* (*Synów ziemi część trzecia i ostatnia*) wyszedł w Warszawie w 1911 r. Informacje te zaczerpnięte zostały z Kazimierza Czachowskiego *Bibliografii pism Stanisława Przybyszewskiego*, „Ruch Literacki”, III (1928), nr 6, s. 6.

2. Wypowiedzenie wprowadzające znajduje się w środku wypowiedzi przytoczonej. Wypowiedź przytoczona od wypowiedzenia wprowadzającego oddzielona jest wówczas najczęściej pauzą. Nie we wszystkich przykładach tego rodzaju cała wypowiedź przytoczona jest zależna składniowo od wprowadzenia (6). Jeśli wyrazem wprowadzającym jest czasownik, to zależy to w dużym stopniu od jego dokonanej lub niedokonanej formy, zob. s. 48—49.

- (6) — Jednak, psia krew, jak satanizm kwitnie — krzyknął młody pan w bardzo wytornym ubraniu. — I to nas, nas nazywają wyrzutkami, potworami, satanistami — hu, hu! Zato, że [...] 19

3. Wypowiedzenie wprowadzające występuje po wypowiedzi przytoczonej, która w tego rodzaju przykładach jest zawsze jedno-wypowiedzeniowa. Wypowiedzenie przytoczone od wprowadzającego odgraniczone jest najczęściej pauzą:

- (7) — Chryste Panie, mogą człowieka ogłuszyć — szeptał delikatny Winiarski. 20

4. Poza omówionymi konstrukcjami przytoczeniowymi, w których wypowiedź przytoczona pozostawała w stosunku podrzędności syntaktycznej do słowa wprowadzającego, są i takie konstrukcje, w których przytoczenie nie jest zależne od żadnego składnika w wypowiedzeniu wprowadzającym, ponieważ jest ono czystą uwagą akcesoryjną¹⁹. Konstrukcji tych jednak nie omawiam, sygnalizuję je tylko. Przytoczenie i uwaga akcesoryjna tworzą całość składniową — syntaktyczną konstrukcję przytoczeniową, czynnikiem organizującym poszczególne elementy w jedno wypowiedzenie jest wówczas intonacja, zob. (8). Odpowiedni znak interpunkcyjny oznacza wówczas niezakończoną linię intonacyjną; najczęściej bywa to dwukropek, jeśli uwaga akcesoryjna ma pozycję początkową lub pauza przy przytoczeniach z wprowadzeniem w pozycji środkowej lub końcowej, np.

- (8) Czuł, jak głaskała go po twarzy drobnymi, miękkimi rękoma: nigdy mnie nie opuścisz? — nigdy? 47

- (9) Właściwie, moi panowie — Stasinek kiwał swą białą głową na wszystkie strony — niechaj mi kto objaśni, co to znaczy publiczność? kto to jest publiczność?... 15

- (10) — Jam taka zmęczona, tak strasznie zmęczona — tuliła się do niego, jak chory ptak [...] 123

¹⁹ Termin ten został zaczerpnięty z artykułu Z. Klemensiewicza *Problematyka składniowej interpretacji stylu. W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961, s. 188.

5. Inne bardziej skomplikowane konstrukcje spotyka się tylko sporadycznie:

a) W jednym wypadku spotykamy się z tzw. układem okalającym²⁰:

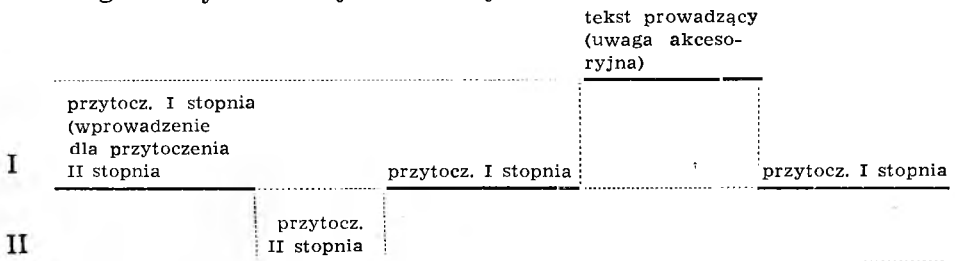
(11) Naraz drgnąłem: Hanka! krzyknąłem mimowoli. 88

Tak uwaga akcesoryjna, jak i właściwe wypowiedzenie wprowadzające należą do tego samego tekstu prowadzącego (por. punkt b), obydwa człony okalają przytoczenie.

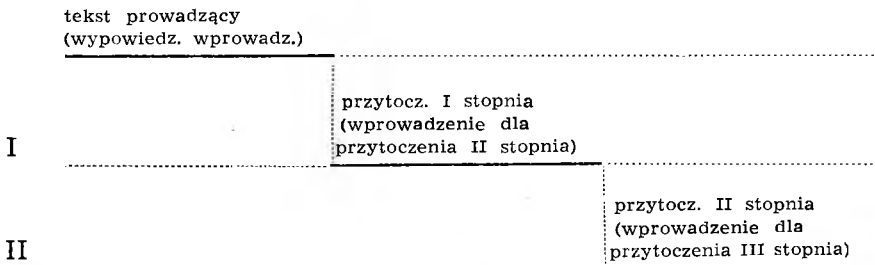
b) Z tzw. przepłatanką²¹ spotykamy się w następnym przykładzie. Wypowiedzenie wprowadzające należy tutaj do innego tekstu niż wypowiedź przytoczona, a wtrącona uwaga akcesoryjna także do innego, (por. punkt a):

(12) I czemuś mi nie powiedział: Hanka! nie możemy oszukiwać tego człowieka — czemuś, czemuś — zanosila się od płaczu — czemuś mi tego nie powiedział?... 119

Oto graficzny obraz tej konstrukcji:

c) Znajdujemy także 6 przykładów całych zespołów przytoczeniowych²², w których wypowiedź narratora głównego lub jakiejś postaci oddaje „głos” następnym osobom, które z kolei przytaczają słowa własne lub cudze. Taki piętrowy zespół kończy się z chwilą zakończenia wypowiedzi ostatniego nadawcy, który już nikomu nie przekazuje głosu. Wszystkie zespoły przytoczeniowe mają następujący schemat:

²⁰ Terminu tego używa W. Górny w rozprawie „Rzym” i Biblia — dwa bieguny stylizacji przytoczeniowej u Krasińskiego, „Roczniki Humanistyczne”, X (1961), z 1, s. 126.

²¹ Ibidem, s. 128.

²² Patrz M. Kamiński, *Składnia przytoczenia...*, maszynopis s. 15.

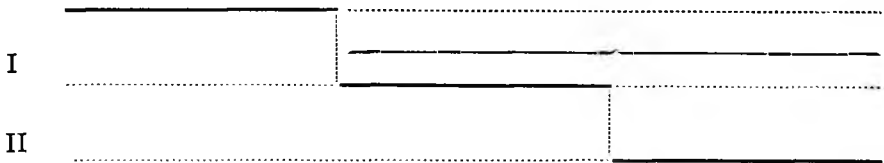
Ilość pięter waha się tu od 2—3.

Przykład:

(13) Mówiła cicho, spokojnie, mówiła jakby z jakimś dalekiem przypomnieniem.

— Wy wszyscy macie prawo — dlaczego ty sam jeden tylko? Zdaje się, że gdzieś napisałeś: bo jeżeli żona przestąpi próg obcego męża, ukamienujcie ją... 118

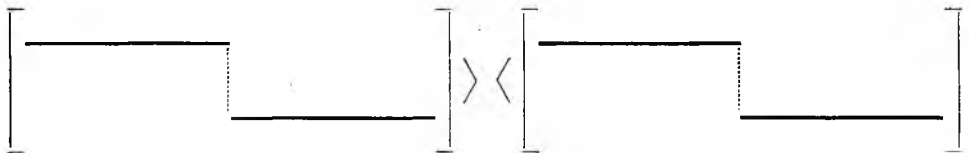
Związki syntaktyczne w tej konstrukcji przytoczeniowej przedstawiają się następująco: wypowiedzi przytoczone, pierwszo- i drugostopniowa, stanowią dopełnienie reduplikowanego czasownika *mówiła*, który pełni rolę orzeczenia w wypowiedzeniu wprowadzającym tekstu prowadzącego. Z kolei przytoczenie II stopnia jest dopełnieniem czasownika *napisałeś* występującym w przytoczeniu I stopnia, które stanowi równocześnie wypowiedzenie wprowadzające dla drugostopniowej wypowiedzi przytoczonej. Przedstawia to schemat:

d) Wypowiedź przytoczona ze swoim wprowadzeniem pozostaje w jakimś stosunku składniowym do następnej wypowiedzi przytoczonej wraz z jej wprowadzeniem, tworząc złożoną składniową konstrukcję przytoczeniową:

(14) — Och, jak walczyłam ze sobą, jak szalałam — ciało własne drapałam z bólu, tęsknoty i pogardy, zaciskałam zęby, pięście zaciskałam i mówiłam: nie! nie! nie! a serce krzyczało tak! tak! tak! 119

Wykres:

Gramatyczne wyróżniki w każdym wypadku „klasycznego” przytoczenia polegają na opozycji stosunków oznaczeniowych (osób lub czasów) w wypowiedzeniu wprowadzającym i przytoczeniu:

(15) A on, zarażony jej lękiem i strachem, szeptał:
— Widzę, widzę. 171

W wypadku przytoczenia z wprowadzeniem zerowym, tylko na podstawie wyróżników gramatycznych orientujemy się, że dana wypowiedź nie należy już do tekstu prowadzącego.

Dadzą się także wykryć w omawianej powieści opozycje stylistyczne pomiędzy wypowiedzeniem wprowadzającym a przytoczeniem. Wypowiedzenia wprowadzające są najczęściej zdaniami oznajmującymi, bez zabarwienia emocjonalnego, zaś wypowiedzi przytoczone obfitują w wypowiedzenia o dużym ładunku uczuciowym. Często są to zdania lub równoważniki wykrzyknikowe, pytające i urwane, np.

- (16) Tylko widzisz — mówił Winiarski tajemniczo do Czerkaskiego — Grecy mieli zadziwiającą rzecz: chór! chór! Nasza głupia, demokratyczna sztuka zatraciła chór! Trzeba go odnowa wprowadzić... 13

Wyróżniki graficzne zostały częściowo omówione na s. 41 i 42.

PRZYTOCZENIA DOPEŁNIENIOWE

Przytoczenia dopełnieniowe biernikowe stanowią najliczniejszą grupę pierwszostopniowych przytoczeń słów. Liczą 97 przykładów.

Lista czasowników wprowadzających ten typ przytoczeń jest dosyć długa. Są to prawie wyłącznie czasowniki o charakterze nadawczym²³.

a) Oznaczają przede wszystkim sposób realizacji czynności nadawczej²⁴: *rzekł* 2, *mówił(a)* 12, *mówi* 1, *mówił (prawie że szeptem)*, *mówił... szeptem* 2, *powiedział* 6, *szeptem powiedział* 1 — jest to grupa ogólnych czasowników mówienia²⁵. Czasowniki wyspecjalizowane: *krzyknął* 5, *krzyknęto* 1, *krzyczał* 1, *krzyknęto* 1, *zakrzyknął* 1, *wykrzyknął* 1, *przemawiał* 1, *przemówił* 1, *szeptal(a)* 10, *szepnął* 3, *podszepnął* 1, *wołał* 4, *zawołał* 1, *wrzasnął* 1, *wybełkotał* 1, *mruczał* 1, *mruknął* 2. Trzy czasowniki, w których semantyce leży oznaczanie innych niż mówienie zjawisk akustycznych, w omawianej powieści jako czasowniki mówienia zostały użyte metaforycznie, są to: *huczało* 1, *zaskowyczał* 1, *ryknął* 1.

b) Czasowniki oznaczające przede wszystkim kontakt z rozmówcą *pytał i pytał* 1, *pytał* 2, *pyta* 2, *spytał* 2, *zapytał* 1, *wtrącił* 1, *odburknął* 1.

c) Początkową fazę mówienia wyraża ogólny lub wyspecjalizowany czasownik mówienia w bezokoliczniku w połączeniu z osobową formą czasownika *zacząć*: *zaczął mówić* 1, *począł mówić* 1, *zaczął czytać* 1, *zaczęto śpiewać* 1 i sam czasownik *zaczął*.

²³ Określenie to przyjmuję od W. Górniego, *Składnia...*

²⁴ Podział ten różni się od podziału czasowników wprowadzających, który został zastosowany przez Górniego, *Składnia...* Cyfry przy czasownikach oznaczają ich ilość.

²⁵ Termin Górniego, *Składnia...*

d) Wielokrotność powtarzania pewnych wypowiedzi wyraża czasownik *powtarzał*, 9 razy.

e) Wreszcie *móglby powiedzieć* oznacza możliwość zrealizowania danej wypowiedzi słownej.

Jak widać, wymienione czasowniki mają formę czasu przeszłego, 3 os. l. p., trybu oznajmującego. Część z nich ma formę dokonaną, część zaś niedokonaną, uzależnione jest to w pewnym stopniu od pozycji wypowiedzenia wprowadzającego.

Także występowanie pewnych semantycznych kręgów czasowników związane jest z pozycją wprowadzenia, zob. s. 49, 61.

Poza tym 7 przytoczeń wprowadzają równoważniki zdań, do których poprawnie można by wprowadzić osobową formę czasownika mówienia; wówczas wypowiedź przytoczona stała by się jego dopełnieniem, z uwagi na to omawiam je także przy przytoczeniach dopełnieniowych.

Grupa 47 omawianych przytoczeń, a więc więcej niż połowa, ma początkową pozycję wprowadzenia.

Wypowiedzi przytoczone są tu przeważnie jednowypowiedzeniowe (32 przykłady). Kilkuwypowiedzeniowych przytoczeń jest 15. Prawie wszystkie czasowniki wprowadzające przytoczenia wielowypowiedzeniowe mają formę czasu przeszłego niedokonanego, dzięki czemu konotują całe wypowiedzi przytoczone jako dopełnienia. Tylko dwa razy występuje tutaj dokonana forma czasownika wprowadzającego (*krzyknął*, *krzyknęto*), ale i tu podrzędność i stosunek dopełnieniowy całych wypowiedzi przytoczonych do tych czasowników jest zupełnie wyraźny, ze względu na intonacyjny charakter wypowiedzi przytoczonych, odpowiadający semantyce zapowiadających je czasowników; jeden z zapisów:

(17) Roześmiano się nieszczerze, krzyknęto nieszczerze: — Vive Madame Delmonse! Na pohybel Nietschemu! 18

Na wypowiedzenie wprowadzające w pozycji początkowej przypada największy procent ogólnych czasowników mówienia, oraz wszystkie czasowniki oznaczające początkową fazę mówienia, zob. s. 45.

Wypowiedzenia wprowadzające w pozycji początkowej są:

1. R ó w n o w a ż n i k a m i z d a n i a — 6 zapisów, np.

(18) A nagle prawie tajemniczo:

— Wiesz, ja ich rozumiem, [...] 159—160

2. Dwukrotnie wypowiedzenie wprowadzające jest złożeniem zdaniowo równoważnikowym współrzędnym łącznym. Oba są identyczne. Podaję jeden z przykładów:

(19) Zamyślił się, a po chwili:

— A ja chcę żyć, bo ja muszę coś zrobić, muszę! 157

3. Dziewięć wypowiedzeń wprowadzających ma charakter zdania pojedynczego rozwiniętego, np.

(20) Mówiła coraz ciszej i spokojniej.

— Nie, nie gniewaj się — [...] 118

4. Dwanaście zaś, to wypowiedzenia dwukrotnie złożone współrzędne, łączne, np.

(21) A on chwycił jej ręce i mówił z coraz większą mocą:

— Zrozumiałaś mnie wreszcie? 167

5. Dziewięć — współrzędne, trzykrotnie złożone, łączne, np.

(22) Całował ją, tulił i powtarzał ustawicznie: Hanka moja, Hanka, Hanka... 120

Da się ustalić pewne stale występujące tendencje w budowie wymienionych typów wypowiedzeń wprowadzających. Często, bo aż w osiemnastu wypadkach, zachodzi elipsa podmiotu, trzeba go szukać nieraz daleko w poprzedzających partiach tekstu (19), (20), (22). W wypowiedzeniach wprowadzających dwu- lub trzykrotnie złożonych współrzędnie, jeśli podmiot jest wyrażony, występuje on zawsze w zdaniu poprzedzającym właściwe zdanie wprowadzające, w którym orzeczeniem jest czasownik wprowadzający (21), zdanie to więc zajmuje pozycję bezpośrednio sąsiadującą z przytoczeniem. Podmiot i orzeczenie w pojedynczych wypowiedzeniach wprowadzających mają zawsze, poza jednym wyjątkiem, szyk *P — O*. Zazwyczaj wszystkie wypowiedzenia wprowadzające wchodzące w skład współrzędnych wypowiedzeń złożonych mają ten sam podmiot. Zdania poprzedzające właściwe wypowiedzenie wprowadzające wyrażają wówczas czynność towarzyszącą mówieniu, wykonywaną przez podmiot por. s. 40, 50, 53. W trzech przykładach podmioty zdań poprzedzających właściwe wypowiedzenie wprowadzające są inne niż w tym wypowiedzeniu. Takie wypowiedzenia rysują jakąś sytuację zewnętrzną towarzyszącą mówieniu, np.

(23) A teraz burza zamilkła i cichym, radosnym szeptem powiedział:

Postanowiłem! 153

We wszystkich wyszczególnionych typach wypowiedzeń czasownik wprowadzający określa okolicznik sposobu 20 razy, (najczęściej jeden, czasem dwa lub trzy). Okolicznik ten wyrażany bywa przysłówkiem, wyrażeniem przyimkowym, rzeczownikiem w narzędniku, wyrażeniem syntaktycznym. Czasownik wprowadzający 4 razy wchodzi w związek syntaktyczny tylko z dopełnieniem wskazującym na rozmówcę, wyrażonym rzeczownikiem lub zaimkiem osobowym, z okolicznikami czasu *po chwili, nagle* — 5 razy, z innymi składnikami wchodzi orzeczenie wprowadzające w związki syntaktyczne 6 razy. Wszystkie te składniki²⁶ oddalają zazwyczaj czasownik od przytoczenia. Pięciokrotnie w wypowiedzeniach

współrzędnie złożonych łącznie, czasownik deklaratywny nie jest określony żadnym składnikiem.

6. Osobno wreszcie trzeba omówić *podrzednie złożone* wypowiedzenia, w których zdania składowe malują najczęściej szersze tło i sytuację dla czynności mówienia (9 przykładów). Wypowiedzenia, w których orzeczeniem jest czasownik wprowadzający, sąsiadują z przytoczeniem, por. s. 47, 54. Trudno dokładnie opisać budowę tych wypowiedzeń. Zaznacza się tu jednak tendencja do określania czasownika wprowadzającego okolicznikiem sposobu (4 razy), w jednym wypadku jest to nawet podrzędne zdanie okolicznikowe sposobu:

- (24) I zaczęto chórem śpiewać, że mury się trzęsły: „Będziemy se fiolecki smykać, [...]” 12

Przytoczenia z wypowiedzeniem wprowadzającym w pozycji *środkowej* stanowią grupę 19 przykładów. Wypowiedzenia wprowadzające są tu zawsze *zdaniami pojedynczymi*. Nie zawsze możemy rozpoznać wyraźny stosunek syntaktyczny pomiędzy wszystkimi wypowiedzeniami wchodzącymi w skład przytoczenia a wprowadzeniem, zob. s. 42. Zależy to w dużym stopniu od czasownika wprowadzającego. W dziesięciu wypadkach czasownik ten ma formę niedokonaną, wówczas, ale nie zawsze, uzależnia syntaktycznie całą wypowiedź przytoczoną, np.

- (25) — Jak to dobrze, że tu przyszedłem — szeptał do Szarskiego.
— To mózg rozpręza. 14

W dziesięciu wypadkach następujące po wypowiedzeniu wprowadzającym wypowiedzenia przytoczone nie wchodzą w związki syntaktyczne z czasownikiem wprowadzającym, który ma formę dokonaną i upodrzednia tylko pierwsze wypowiedzenie przytoczone. Składniowa konstrukcja przytoczeniowa, rozumiana jako pewien rodzaj wypowiedzenia, w przykładzie (26) kończy się wobec tego po wyrazie *nagle*:

- (26) — Hanka! — wybełkotał nagle. — Hanka! Hanka! 18

Trzeba także zwrócić uwagę na przykłady, w których wypowiedzenie wprowadzające rozrywa jednolite wypowiedzenie przytoczone, podrzędność syntaktyczna całego tego wypowiedzenia do czasownika wprowadzającego jest także nie zawsze wyraźna. Jeśli czasownik ma formę niedokonaną, związek obu części wypowiedzenia przytoczonego z orzeczeniem wypowiedzenia wprowadzającego jest bardziej widoczny, np.

- (27) Czemuż srom mój — wołał — nie przepęłnił duszy twej takim strachem i taką grozą, abyś spełniwszy zbrodnię, nie śmiała ruszyć się z miejsca, z lęku, że ziemia u stóp twych się otworzy, że piekło cię pochłonie? 96

²⁶ Trzeba zaznaczyć, że czasownik wprowadzający wchodzi tu w związek syntaktyczny tylko z jednym składnikiem. Jeśli czasownik ten określają dwa (lub wię-

Czasownik *wołał* upodrzednia tu wyraźnie wypowiedź przytoczoną dwustronnie: regresywnie i progresywnie.

Podrzedność drugiej części wypowiedzenia przytoczonego do czasownika wprowadzającego trudniej już zauważyć w przykładzie:

- (28) — Uczuliście nagle tę całą nędzę sercową? — powiedział nagle — ten żal za zmarnowaniem życia — za tem wszystkim — he, he... mój Boże, jak ja to znam — ale, prawda — a cóż ten twój towarzyszy? 81

Czasownik *powiedział* upodrzednia tylko pierwsze zdanie pytające wypowiedzi przytoczonej, reszta jest jakby dopowiedziana.

W (27) występuje silna konotacja pomiędzy samymi wypowiedzeniami przytoczonymi, która biegnie od podmiotu *srom* w pierwszej części wypowiedzenia przytoczonego do orzeczenia *nie powiedział* w drugiej jego części. Zaś w (28) taka konotacja nie występuje, gdyż tak pierwsza, jak i druga część przytoczenia są samodzielnymi wypowiedzeniami, połączonymi ze sobą stosunkiem współrzednym.

W dwu pozostałych przykładach wypowiedzenie wprowadzające stoi pomiędzy dwoma autonomicznymi wypowiedzeniami przytoczonymi, połączonymi ze sobą współrzednym, łącznym stosunkiem syntaktycznym.

Zróznicowanie semantyczne czasowników wprowadzających w pozycji środkowej jest najmniejsze. Czasownik deklaratywny (*mówił, powiedział*) powtarza się 5 razy.

Wypowiedzenia wprowadzające ze względu na ich syntaktyczną budowę można tu podzielić na dwie zasadnicze grupy:

a) Zdanie proste z elipsą podmiotu, (27). Zdanie takie to: sam czasownik wprowadzający lub czasownik z jakimś jeszcze określeniem i tak: 2 razy jest to okolicznik czasu *nagle*, 1 raz dopełnienie wyrażone rzeczownikiem oznaczającym rozmówcę, 1 raz okolicznik sposobu, trzykrotnie występuje zaś sam czasownik wprowadzający. Szyk tych składników jest zawsze następujący: orzeczenie — określenie. Wszystkich tego rodzaju wypowiedzeń wprowadzających jest 7.

b) Zdania proste rozwinięte, w których obok podmiotu i orzeczenia występują jeszcze określenia odnoszące się do jednego lub drugiego z tych składników, np.

- (29) — Proszę wejść — wołał pan we fraku. — Pięć centów wstęp [...] 75

- (30) — Poczekaj pan — mówił Czerkaski łagodnie. — Mówiłem, [...] 66

Przykładów takiego typu jest 11, tylko jedno wypowiedzenie wprowadzające składa się z samego podmiotu i orzeczenia. Występuje tu zawsze szyk *O — P*, poza dwoma wypowiedzeniami wprowadzającymi. W pięciu

cej) jednorodne składniki (np. same okoliczniki sposobu), w obliczeniach traktowałam jako jeden wypadek danego określenia.

wypowiedzeniach tego typu rozwinięty jest tylko podmiot przez przydawki występujące przeważnie jako wyrażenia przymikowe lub syntaktyczne. W trzech przykładach podmiot nie jest rozwinięty, orzeczenie wchodzi w związek z okolicznikiem sposobu, który wyrażony jest albo przysłówkiem albo wyrażeniem przymikowym. Także w trzech wypowiedzeniach czasownik deklaratywny tworzy skupienie równocześnie z dopełnieniem oznaczającym rozmówcę i okolicznikiem sposobu.

Przytoczeń z końcową pozycją wypowiedzenia wprowadzającego jest w *Synach ziemi* 31.

Większość czasowników wprowadzających ma tutaj formę dokonaną czasu przeszłego, (32), (31).

Wypowiedzeniem wprowadzającym jest zdanie proste rozwinięte lub nierozwinięte, np.

(31) — Le cul de l'humanite! — krzyknął Szarski. 15

(32) — Chryste Panie, mogą człowieka ogłuszyć! — szeptał delikatny Wiński. 20

W pięciu wypadkach wypowiedzenie wprowadzające stanowi sam czasownik bez żadnych określeń. Sześciokrotnie zdanie wprowadzające z elipsą podmiotu złożone jest z dwu składników orzeczenia i przysłówkowego okolicznika sposobu. Siedem wypowiedzeń składa się tylko z *P* i *O*, w szyku *P — O*. W trzynastu przykładach, w których wypowiedzenie wprowadzające ma *P* i *O*, w szyku *O — P*, określony jest tylko jeden z tych składników. Trzy razy podmiot jest określony podrzędnym zdaniem przydawkowym. Dziesięć razy tylko orzeczenie wchodzi w związki syntaktyczne: 5 razy z okolicznikiem sposobu, 3 razy z okolicznikiem czasu *po chwili*, 2 razy z dopełnieniem oznaczającym rozmówcę.

Pierwszostopniowe przytoczenia myśli stanowią grupę 20 przykładów. Dziewięć razy wprowadzają je czasowniki ogólne. Występują one w aspekcie dokonanym czasu przeszłego, w 3 os. l. p.: *myślał* 2, *pomyślał* 6, *pomyślała* 1.

Wypowiedzenie wprowadzające dwukrotnie złożone wspólnie ma dwa razy pozycję początkową (czynność wyrażona w zdaniu pierwszym towarzyszy myśleniu, por. s. 40, 47, 53, 58). Podmiot w obu zdaniach jest ten sam, szyk *P — O*. W jednym wypadku występuje czasownik reduplikowany:

(33) Górny siedział na kamieniu i *myślał*, i *myślał*: powrozem czy siekierą? 110

Dwa razy wypowiedzenie wprowadzające ma pozycję środkową: Są to zdania proste nierozwinięte o szyku *O — P*:

(34) Tak, tak, *pomyślał* Szarski, mają słusność, że się tak bronią przed naszą sztuką. 131

Pięć razy wypowiedzenie wprowadzające w pozycji końcowej jest wyrażone albo samym ogólnym czasownikiem myślenia (*pomyślał* — 4 razy).

(35) Skąd ta nienawiść w moim sercu — pomyślał. 44

albo zdanień dwukrotnie złożonym:

(36) Będziesz miał aż dwa, pomyślał Szarski, ale nie powiedział tego głośno. 130

Częściej jednak sensu stricto myśli wprowadzają czasowniki mówienia (11 przykładów). Biorąc pod uwagę obecność słowa mówienia w wypowiedzeniu wprowadzającym, można by tego rodzaju wypadki zaklasyfikować do przytoczeń słów. Jednak kontekst a nawet pewne składniki w samej konstrukcji przytoczeniowej wskazują wyraźnie, że są to przytoczenia myśli postaci. Przytaczam tu niemal wszystkie przykłady tego typu:

(37) — Poczekaaj, poczekaaj! — szeptało mu coś w duszy. Jeszcze nie mów tego, bo tyle rzeczy cię usprawiedliwia. 46

(38) — Jest! — szepnęło coś zcicha do jego ucha. 152

(39) — Nagle krzyknął jakiś silny głos w jego duszy: Hanka! 72

(40) A serce krwią bluznęło: ja i on. 169

(41) — Chory jestem — zaświtało mu w mózgu. 44

Jak widać, czasowniki: *szeptało* 1, *szepnęło* 1, *krzyknęło* 2, *krzyknął* 1, *nakazywał* 1, *powtórzył* 1 są wyspecjalizowanymi czasownikami mówienia oznaczającymi sposoby realizacji tej czynności. Trzy z nich mają formę 3 os. r. nij., trzy zaś formę 3 os. r. m. czasu przeszłego, z wyjątkiem czasownika *szeptało*, wszystkie mają aspekt dokonany. Formę 3 os. r. nij. czasu przeszłego dokonanego mają także czasowniki o innym znaczeniu w ostatnich dwu przykładach: *bluznęło*, *zaświtało*. Podmiotem w wypowiedzeniach wprowadzających, w których orzeczeniem jest czasownik w rodzaju jakim jest zaimek nieokreślony *coś* (przykłady: 37, 38), czasownik w rodzaju męskim występuje z podmiotem *głos*, (39). Wymienionym czasownikom towarzyszą najczęściej okoliczniki miejsca, często tworzące skupienia z przydawką dzierżawczą: *w sercu*, *w jego duszy* (39), *w mózgu*, (41), *w duszy* (37). Te właśnie okoliczniki miejsca wskazują na to, że wprowadzone wypowiedzenia przytoczone są myślami postaci. Okoliczniki te bardzo zresztą przypominają zwroty: *w sercu*, *na sercu*, *w umyśle*, *w duchu* itp., które podaje Górny²⁷, jako znamionujące wprowadzenia myśli, mimo że czasownikiem wprowadzającym jest czasownik mówienia. Różnica między tymi

²⁷ W. Górny, *Składnia...*

typami wprowadzeń leży w wyrażaniu podmiotu, gdy bowiem w typie wprowadzeń: *powiedział w sercu* (w znaczeniu pomyślał) podmiot wskazuje na osobę „aktualnie” myślącą, w naszych przykładach jest inny podmiot. Są tu także dwa przykłady typu:

- (42) Czerkaskim wstrząsnęło głębokie oburzenie.
Ale znowu uśmiechnął się i powiedział sobie:
Niech świny zostaną świniami, [...] 150

w których forma orzeczenia wskazuje na rzeczywisty podmiot.

Trzykrotnie wypowiedzenia wprowadzające są tu zdaniami pojedynczymi, występują w pozycji początkowej, zob. (39), (40). Mają szyk *P — O*, wprowadzają przytoczenia jednowypowiedzeniowe.

Dwa przytoczenia wprowadzone są przez zdania współrzędnie złożone, zob. (42).

Jeden tylko przykład znajdujemy na zdanie wprowadzające w pozycji środkowej:

- (43) — Przetrwiałam tę mękę — mówiła sobie — a odrodzenie nasze, triumf ten, że własną mocą na nowo ze zgłiszcz i popiołów siebie i jego odrodzę, wart wszystkich chociażby najstraszniejszych mąk... 174

Pozostałe przytoczenia mają wypowiedzenia wprowadzające w pozycji końcowej. Wypowiedzenia te składają się albo z orzeczenia, dopełnienia i okolicznika miejsca, zob. (41) albo z podmiotu, orzeczenia i okolicznika miejsca — zob. (37).

Poważna liczba drugostopniowych przytoczeń biernikowych przypada na przytoczenia słów (33 przykłady). Spotykamy je w wypowiedziach dialogowych lub monologowych postaci powieściowych. Wprowadzane są z pozycji nadawcy następującymi czasownikami:

a) Wyrażającymi sposób realizacji czynności mówienia: *mówić* 3, *mówię* 4, *mówiłem(a)* 3, *mówi się* 2, *przemówił* 1, *powiedz* 1, *powiedział* 2, *powiedzieliś* 2, *powiedziałem* 1, *powiedzieć* 3, *krzyczałem* 2, *krzyczało* 1, *wołam* 1, *wykrzyknął* 1, *błagałem i prosiłem* 1, *błagam i proszę* 1.

b) Czasowniki oznaczające kontakt: *spytałem* 1, *spytała* 1, *zapytała* 1.

c) Jeden czasownik — z uwagi na odbiorcę: *śłuchaj*.

d) Dwa czasowniki niedeklaratywne: *będzie wiedział* 1, *znać* 1.

Zasadniczo występują tu takie same czasowniki, jakie spotykaliśmy na pierwszym piętrze, z tym, że widać tu przewagę ogólnych czasowników mówienia (w sumie 21). Natomiast formy gramatyczne tych czasowników są bardzo różnorodne w odróżnieniu od czasowników wprowadzających przytoczenia I stopnia.

Prawie wszystkie drugostopniowe przytoczenia słów mają wypowiedzenia wprowadzające na początku (27 przykładów). Wypowiedzi przytoczone są często, bo aż w 23 przykładach, jednowypowiedzeniowe. Jedenaście przykładów stanowią przytoczenia składające się z paru wypowiedzeń.

Wypowiedzenia wprowadzające mają charakter:

a) R ó w n o w a ż n i k ó w 7 razy, przy czym w pięciu wypadkach występuje elipsa łącznika, zastępuje go orzecznik, zob. (44). Składnikiem wprowadzającym w tego rodzaju wypowiedzeniach jest podmiot wyrażony bezokolicznikiem *mówić*, który sąsiaduje bezpośrednio z przytoczeniem. Przykład:

(44) Co za ohydny nonsens *mówić*: coby ten biedny pijaczyna Musset był zrobił, gdyby się na śmierć nie był zapił. 44

b) Jeden raz występuje w y p o w i e d z e n i e e l i p t y c z n e, stanowi je sam podmiot wskazujący na nadawcę, czasownik deklaratywny *mówi* łatwo tu wprowadzić na podstawie kontekstu.

(45) Doktor: Nie chcę niszczyć waszego szczęśliwego pożycia. 8

c) Z d a n i a p o j e d y n c z e wprowadzają 8 przytoczeń (46). Podmiot łącznie z orzeczeniem występuje tu tylko 3 razy w szyku *P — O*, raz w szyku *O — P*. Wszystkie określenia odnoszą się do czasownika wprowadzającego, są to: dopełnienie 3 (dwa razy rzeczownik, jeden raz zaimek), okolicznik sposobu 3 (wyrażony rzeczownikiem deklaratywnym w skupieniu z przydawką, przysłówkiem), okolicznikiem stopnia 2.

(46) Madame Dalmonse mówi do Justyny:

„Nikt nie żąda od nas cnoty, tylko maski cnoty [...] 17

d) Cztery wypowiedzenia wprowadzające są w s p ó ł r z ę d n i e z ł o ż o n e. Za każdym razem zdanie poprzedzające właściwe wypowiedzenie wprowadzające wyraża czynność, którą wykonuje podmiot równocześnie z mówieniem, zob. s. 40, 47, 50, 58. Dwa razy wypowiedzenie to jest dwukrotnie złożone, jeden z przykładów:

(47) I nagle padłem u jej nóg i krzyknąłem: Hanka [...] 89

Dwa razy — czterokrotnie złożone, np.

(48) Kocham cię, Pani — w krzyż rozciągnięty tarzam się przed Tobą, stopy twe całuję i w krzyku uniesienia, wołam ku tobie:

Zawitaj, gwiazdo poranna!

Rozpaczny szale zwątpienia — 104

Czasownik wprowadzający nie jest tutaj w ogóle bliżej określony, jeden raz stanowi podstawę skupienia z dopełnieniem, oznaczającym obiekt, do którego zwrócona jest wypowiedź przytoczona.

e) Wielokrotnie złożonych wypowiedzeń wprowadzających jest 7. Zachodzą w nich różnorodne stosunki podrzędności. Ogólnie moż-

na stwierdzić, że właściwe wypowiedzenia wprowadzające zajmują ostatnią pozycję w całym wypowiedzeniu złożonym sąsiadując z przytoczeniem, por. s. 47, 48, najczęściej są to zdania podrzędne. Dwa razy występuje w nich podmiot oznaczający nadawcę w szyku *P — O*, orzeczenie zazwyczaj nie jest określane i dzięki temu występuje tuż przed przytoczeniem:

- (49) Może sądziła, że chcę ją wybadać, czy nie zamyśla popełnić jakiegoś szaleństwa — ale widocznie czuła moją szczerłość i współczucie, bo nagle zapytała: cóż on? 91

Wśród omówionych drugostopniowych przytoczeń słów widać dużą różnorodność, od tego właśnie uzależnione jest stosowanie różnych form czasowników. Wypowiedziami przytoczonymi mogą tu być: wypowiedzi zbiorowe, (44), własne wypowiedzi nadawcy, sformułowane w chwili mówienia²⁸, (48), wypowiedzi rozmówcy z przeszłości, własne wypowiedzi nadawcy z przeszłości, (47), cudze wypowiedzi z przeszłości wprowadzone przez czasownik w praesens historicum, (46) itp.

Wypowiedzeń wprowadzających *ś r o d k o w y c h* jest tylko dwa, jeden z przykładów:

- (50) Przychodzi do siebie — powiedziałem — ale bardzo osłabiony. 194

Wypowiedzenia wprowadzające w pozycji *k o ń c o w e j* są tu także nieliczne — 4 przykłady. We wszystkich wypadkach są to zdania pojedyncze. Czasownik wprowadzający określony jest okolicznikiem sposobu — 2 razy lub okolicznikiem czasu *po chwili* 1 raz. Elipsa podmiotu występuje zawsze poza jednym wypowiedzeniem wprowadzającym cytata.

Na drugim stopniu znajduje się tylko jedno przytoczenie myśli, jest to także jedyny wypadek *n a r z ę d n i k o w e g o* przytoczenia dopełnieniowego:

- (51) Cóż z nią zrobić? medytował pan hrabia. Zabić? Poco? nie warta tego! Pojedynek? Ha, ha — jej kochanek — to uwiedzione biedactwo, aż nadto ukarane swoim upodleniem... 38

PRZYTOCZENIA PRZYDAWKOWE

Przytoczenia *p r z y d a w k o w e* tworzą grupę 30 przykładów, co w stosunku do dopełnieniowych stanowi $\frac{1}{5}$. Konstrukcja składniowa tych

²⁸ Z ujęcia Górnego (*Składnia...*) wynika, że podobne przykłady reprezentują parentezy. Sprawą tą, od strony teoretycznej, w oparciu o pracę Górnego zajmuje się W. Makarski, l. c.

przytoczeń jest prosta: wypowiedzenia wprowadzające mają zawsze pozycję początkową:

- (52) Więc tylko jeden bełkot, jeden krzyk, jeden straszny, cichy smutek:
— Wybaw mnie, Panie! 41

Dwanaście spośród tych przytoczeń posiada formę wypowiedzi słownych. Jednak przytoczeń, które zasugerowane są w wypowiedzeniu wprowadzającym, jako mające za podstawę jakieś wypowiedzi pierwotne, jest tylko 8. Pozostałe wypadki to przetłumaczona na słowa muzyka, słowa pisane itp.

Różnorodny charakter wypowiedzi przytoczonych ma swój wyraz w różnorodności rzeczowników wprowadzających. Są to: *słowo* (B. l. p.), *głos* (B. l. p.), *modlitwa* (B. l. p.), *teza* (B. l. p.), *dopisek* (B. l. p.), reduplikowany rzeczownik *temat... temat* (B. l. p.), *temat* (M. l. p.), *jęk* (M. l. p.), *bełkot... krzyk... smutek...* (wprowadzające, tę samą wypowiedź przytoczoną — M. l. p., por. s. 54), *ryk* (M. l. p.), *krzyk* (M. l. p.), *formułka* (D. l. p.). Zachowana jest pewna równowaga w użyciu mianownika i biernika liczby pojedynczej, a więc w zastosowaniu rzeczowników wprowadzających jako dopełnienie lub podmiot. Warto tu dodać, że rzeczownik *słowo* wprowadza dłuższą wypowiedź, *głos* zaś wskazuje na ukrytego nadawcę, zob. (53).

Czasowniki, które pełnią funkcję orzeczeń w wypowiedzeniach wprowadzających, nie mają na ogół charakteru deklaratywnego. W dwu wypadkach orzeczenie wskazuje na perspektywę odbiorcy, np.

- (53) I słyszał dziki, szydrczy głos:
„Jam jest panem twoim, a imię moje — miljon! 131

Wypowiedzenia wprowadzające stanowią:

- a) R ó w n o w a ż n i k i (trzykrotnie), np.

- (54) I jak pozagrobowy odgłos bełszy i zdania się na wolę boską, cichy jęk:
Wybaw nas, Panie! 61

b) Pięć wypowiedzeń wprowadzających, to zdania pojedyncze rozwinięte, np.

- (55) A z duszy jego wyrwał się krzyk:
— Hanka! Hanka! 145

c) Jedno wypowiedzenie wprowadzające jest w s p ó ł r z ę d n i e z ł o ż o n e:

- (56) Nie był to płacz za przyjaciółmi zmarłymi, nie był to płacz nad samym sobą, ani płacz nad przypadkową tragedją ludzką, tylko straszny, rozpaczliwy ryk:
„Nacoś nas Boże stworzył?” 144

Łatwo zauważyć, że rzeczownik wprowadzający, poza dwoma wyjątkami (55) stanowi trzon skupienia, najczęściej z jedną, czasem z dwie-

ma (53), (56) lub trzema przydawkami. Są to najczęściej przydawki właściwościowe, w (52) przydawkę stanowi też liczebnik *jeden* i zaimek wskazujący *to*. Wszystkie przydawki występują przed rzeczownikiem wprowadzającym. Powtarzają się więc niemal wciąż te same schematy skupień we wszystkich wypowiedzeniach wprowadzających, co powoduje pewną rytmizację przydawkowych konstrukcji przytoczeniowych. Taka rytmizacja wyrazista jest zwłaszcza w tych przykładach, w których powtarzają się dwa lub trzy skupienia tak samo zbudowane, skupienia te mogą być nawet nieraz pod pewnym względem identyczne. Powtarzać się może np. wciąż ta sama przydawka we wszystkich skupieniach występujących w jednym i tym samym wypowiedzeniu wprowadzającym, których trzonem są różne rzeczowniki wprowadzające (52) lub powtarzać się może rzeczownik wprowadzający:

- (57) I nagle uderzył pierwsze akordy, temat swej symfonji, odwieczny temat bólu i cierpienia: Święty Boże, Święty mocny... 58

Rzeczownik wprowadzający, poza dwoma wypadkami, sąsiaduje z przytoczeniem. Dwukrotnie rzeczownik ten oddziela od przytoczenia przydawka dopełniaczowa (57).

d) Wypowiedzenia wprowadzające są zdaniami eliptycznymi, wówczas nie ma podmiotu wskazującego na nadawcę przytoczenia. Natomiast pięciokrotnie podmiotem jest tu rzeczownik wprowadzający.

e) Ostatnie 3 przykłady mają wypowiedzenia wprowadzające w postaci zdań podrzędnie złożonych, przy czym tylko w jednym wypadku wyraz wprowadzający tworzy skupienie z przydawkami.

- (58) To znowu wyskakiwała groźna pieśń szaleńca, co wali o wrota nieba, straszny skowyt na śmierć zranionego zwierza, a przez tę orgię tonów huczał, wył, błagał, kajał się straszny, ponury temat: Zmiłuj się nad nami. 59

Wśród przytoczeń przydawkowych jest dziesięć pierwszostopniowych przytoczeń myśli. Nie zawsze wprowadzają je rzeczowniki deklaratywne oznaczające myślenie lub mówienie, stąd bywają czasem trudności w ich rozpoznawaniu. Potwierdzenia, że są to przytoczenia myśli, trzeba nieraz szukać w szerszym kontekście.

Rzeczowniki wprowadzające deklaratywne: *myśl* (3 — M. l. p., 1 — B. l. p.), *pytanie* 1 (M. l. p.). Jeden raz występują aż trzy rzeczowniki wprowadzające jedno i to samo przytoczenie, por. s. 55 *myśl i tęsknota* i *pragnienie* 1 (B. l. p.).

Rzeczowniki niedeklaratywne: *echo* 1 (B. l. p.), *lęk* 1 (M. l. p.), *temat* 1 (D. l. p.), *pragnienie* 1 (M. l. p.).

Jak widać, rzeczowniki deklaratywne uzyskują tu małą przewagę. Sześć razy rzeczowniki wprowadzające pełnią rolę podmiotu, 4 razy dopełnienia. W żadnym przykładzie podstawą takiego dopełnienia nie jest rzeczownik deklaratywny.

Zasadniczo budowa wypowiedzeń wprowadzających myśli nie odbiega od wprowadzających słowa. Wypowiedzenia te są równoważnikami (1 przykład), zdaniami pojedynczymi rozwiniętymi (4 przykłady), dwukrotnie złożonymi współrzędnie łącznie (3 przykłady), zdaniem podrzędnie złożonym (jeden raz). Rzeczownik wprowadzający występuje tu zazwyczaj z jedną, dwoma lub trzema przydawkami właściwościami (dwukrotnie jest to przydawka wskazująca — tylko jeden raz rzeczownik wprowadzający nie jest określony). Szyk przydawki — prepozycyjny. Rzeczowniki wprowadzające sąsiadują z przytoczeniem, oprócz jednego wyjątku. W wypowiedzeniach współrzędnie złożonych podmiot — wyrażony lub eliptyczny w zdaniu poprzedzającym właściwe zdanie wprowadzające oznacza tego, kto myśli, natomiast podmiot właściwego wypowiedzenia jest rzeczownikiem oznaczającym myślenie, np.

(59) [...] szedł, szedł na daleki cmentarz i nagle ogarnęła go straszna myśl: a może nauka o metapsychozie jest prawdą [...] 144

Podobnie jak przy przytoczeniach dopełnieniowych, wypowiedzenia wprowadzające tego typu określają czynność towarzyszącą, w tym wypadku myśleniu. Zresztą podobną rolę spełniają tu wypowiedzenia podrzędnie złożone i wypowiedzenia luźno połączone.

Sześć przytoczeń przydawkowych występujących na drugim stopniu to: albo przytoczenia słów „rzeczywistych”, albo tłumaczenie na słowa pewnych zjawisk psychicznych, (co, oczywiście, widać z szerszego kontekstu), por. punkt b). I tak:

a) Dwa przytoczenia słów rzeczywistych mają wypowiedzenia wprowadzające dwukrotnie złożone, współrzędne, przeciwstawne o różnych podmiotach.

(60) Otchłanne, zbolałe, zgnilizną śmierci ziejące oczy wlepiły się we mnie, a cała twarz, ta potworna, łuszcząca się twarz drgała kurczowem wyciem: — Hanka! Hanka! Ha, ha, ha — raz byłam kochana! [...] 9

b) Cztery przykłady to tłumaczenia zjawisk psychicznych na słowa, o czym dowiadujemy się z kontekstu. Wszystkie wprowadzone są równoważnikami, z których trzy mają identyczną budowę: S^3 ($s^t : a : a : a$)²⁹. Rzeczownik wprowadzający tworzy tu skupienia, które występują w dwójkowych układach. W przykładzie (60) podobne schematy skupień występują nie tylko z rzeczownikiem wprowadzającym, co powoduje także rytmizację wypowiedzenia wprowadzającego.

Na drugim stopniu przydawkowych konstrukcji przytoczeniowych znajdują się tylko dwa przykłady przytoczeń myśli; jeden z przykładów:

(61) A ją pali ten niemy bolesny wyrzut, to rozpaczne pytanie: kto mi twoje serce ukradł? 57

²⁹ Symbole zaczerpnięte z Klemensiewiczza, *Problematyka...*, s. 169.

W obu wypadkach o tym, że są to przytoczenia myśli rozstrzyga w zasadzie kontekst, choć w (61) także czasownik *pali* na to wskazuje. Budowa wypowiedzeń wprowadzających nie odbiega tu od poznanych przy innych rodzajach przydawkowych konstrukcji przytoczeniowych, zwłaszcza najbliższe związki z wprowadzeniem oraz ich układy są często takie same jak w poznanych już przykładach, zob. s. 56, 57. Należy jeszcze zwrócić uwagę na powtarzanie się rzeczownika wprowadzającego (w różnych wariantach), z czym także już się zetnęliśmy, por. s. 56.

PRZYTOCZENIA OKOLICZNIKOWE SPOSOBU

Przytoczenia okolicznikowe sposobu stanowią najmniejszą grupę, jest ich tylko 14.

Pierwszostopniowe przytoczenia słów wprowadzają czasowniki niedeklaratywne: *przerwał* 5, *wybuchnął* 1, *śmiał się* 2, *zaśmiał się* 1. Tylko jedno przytoczenie wprowadzają czasowniki deklaratywne: *błagał i prosił*.

Wypowiedzenia wprowadzające są w pozycji początkowej.

a) Trzy razy zdaniami pojedynczymi, słabo rozwiniętymi:

(62) Śmiał się na cały głos:

Ha, ha, ale to zadziwiające, że ja — ha, ha — mam być — tak quasi rajfurem własnej żony... [...] 72

Orzeczenie wprowadzające we wszystkich przykładach wchodzi w związek syntaktyczny z okolicznikiem sposobu, oddzielającym je od przytoczenia.

b) Cztery przytoczenia wprowadzają zdania dwukrotnie złożone współrzędnie, orzeczenie w zdaniu pierwszym mówi o czynności towarzyszącej mówieniu (por. s. 40, 47, 50, 53).

63) Turski patrzył przez chwilę na Czerskiego, potem wybuchnął nagle.

— Ja wiem, zbyt dobrze wiem, co pan o mnie myśli. Ja wiem, że mi pan zarzuca, [...] 53—54

Pięć przytoczeń okolicznikowych sposobu znajduje się na drugim stopniu. Zwraca uwagę fakt, że w odróżnieniu od przytoczeń pierwszostopniowych prawie wszystkie czasowniki wprowadzające są tutaj czasownikami deklaratywnymi, wszystkie występują w związku syntaktycznym z okolicznikiem sposobu wyrażonym przysłówkiem *tak*, wchodzącym w bezpośredni związek syntaktyczny z przytoczeniem. Czasowniki wprowadzające: *mówił*, *rzekł*, *mówiłem*, *przemówił*, *zaczęła się śmiać*. Wszystkie przytoczenia są tu dłuższymi wypowiedziami.

Typy wypowiedzeń wprowadzających powtarzają się:

a) Zdania pojedyncze (dwa przykłady).

- (64) I tak rzekł do człowieka:
— Chory jesteś i zdrowia pragniesz?
Patrz, [...] 139—140

b) Dwa wypowiedzenia wprowadzające są zdaniami współrzednymi łącznymi:

- (65) Na to przyszedł taki pan, ot taki sobie pan i mówił jej tak:
— Ty jesteś rajem, w którym błogo [...] 45

c) Jedno wypowiedzenie wprowadzające jest bardziej skomplikowane:

- (65) Zdradziła mnie — ale ja ją do tego pchałem, tak zmuszałem bo — bo... byłem opryskliwy, i kapryśny, i złośliwy, i mówiłem jej tak: wola twa poddana będzie mężowi twemu a on nad tobą panować będzie... 44

WNIOSKI

Resumując opis składniowych konstrukcji przytoczeniowych I i II stopnia I części *Synów ziemi* St. Przybyszewskiego trzeba stwierdzić, że charakteryzuje je prostota i w jakiejś mierze jednostajna budowa składniowa, wyrażająca się w ciągłym powtarzaniu się w nich pewnych układów syntaktycznych.

Główne tendencje w składniowej budowie konstrukcji przytoczeniowych I stopnia idą tu w paru kierunkach.

1. Przytoczenia są wyraźnie odgraniczane od tekstu prowadzącego. Z przeplatankami i innymi bardziej skomplikowanymi układami tekstu prowadzącego i wypowiedzi przytoczonej spotykamy się w powieści Przybyszewskiego rzadko, zob. s. 43, 44. Wypowiedzenia wprowadzające w *Synach ziemi* przyjmują zatem w stosunku do przytoczenia pozycję początkową, środkową lub końcową, których stosunek liczbowy obrazuje tabela:

Pozycja początkowa	Pozycja środkowa	Pozycja końcowa	Łączna liczba przytoczeń
123	26	46	195

Szyk taki dyktują przede wszystkim względy funkcjonalne. Wypowiedzenia wprowadzające nie są tu w każdym wypadku niezbędne z uwagi na konieczność zaznaczania czynności mówienia lub myślenia, funkcjonują one bowiem przede wszystkim jako pewnego rodzaju uwagi reży-

serskie i między innymi z tych względów występują najczęściej przed a nie po wypowiedzi przytoczonej.

2. Wypowiedzenia wprowadzające w pozycji początkowej są:

Równoważnikami	Zdaniami pojedyncz.	Wypowiedz. dwukrotnie złożonymi współrz.	Wypowiedz. złoż. trzykrotnie współrz.	Wypow. podrzęd. złożone	Łączna liczba przyt. w poz. pocz.
25	34	30	12	22	123

Zwraca tu uwagę fakt, że aż 64 wypowiedzenia wprowadzające to wypowiedzenia złożone (przede wszystkim współrzędne). Ich budowa składniowa jest, z bardzo nielicznymi wyjątkami, taka sama. Zdania poprzedzające właściwe wypowiedzenie wprowadzające mają ten sam, co to ostatnie, podmiot i wyrażają czynność równoczesną, towarzyszącą mówieniu (nie dotyczy to w zasadzie przytoczeń myśli). Tak więc wypowiedzenia poprzedzające właściwe zdanie wprowadzające informują o sposobie zachowania się postaci powieściowych, podczas wygłaszanych przez nie replik i monologów, co świadczy o ich scenariuszowym charakterze ³⁰.

3. Charakter scenariuszowych uwag mają także wypowiedzenia wprowadzające w postaci równoważników lub zdań pojedynczych. Interesujące będzie tu przedstawienie składników najczęściej określających wprowadzenia w wymienionych typach wypowiedzeń wprowadzających. Jako przykład podaję zestawienie różnych sposobów określania czasownika wprowadzającego we wszystkich wypowiedzeniach wprowadzających przytoczenia pierwszostopniowe dopełnieniowe i okolicznikowe sposobu.

Czasownik wprowadzający jest określony: okolicznikiem sposobu — 39 razy, dopełnieniem — 11, okolicznikiem czasu — (*nagle, po chwili*) — 5, innymi określeniami — 18; czasownik nieokreślony — 16 razy.

Jak widać, w przytoczeniach dopełnieniowych składnikiem określającym wprowadzenie jest najczęściej okolicznik sposobu, przeważnie wyrażony przysłówkiem, który mówi o sposobie realizacji czynności mówienia. Jeśli dodamy do tego dużą semantyczną różnorodność czasowników wprowadzających, bardzo często wyspecjalizowanych, określających

³⁰ To spostrzeżenie, będące wynikiem analizy składniowej konstrukcji przytoczeniowych znajduje doskonałe potwierdzenie w wyznaniu samego Przybyszewskiego: „Moja powieść nie polega na osobistym, zupełnie zbędnym gadaniu autora o swoich ludziach, którym powinien kazać mówić od nich samych, polega na szeregu scen dramatycznych, powieść jest właściwie dramatem o wiecznie zmieniającej się scenerii przerywanej tylko tu i ówdzie [...] niemy monologiem”. *Listy*, wyd. Stanisław Helsztyński. Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Sztuki w Gdańsku. Parnas Polski, Warszawa 1937.

więc także sposób realizacji czynności mówienia, musimy stwierdzić, że tendencja Przybyszewskiego do opisu sposobu realizacji wypowiedzi, obok tendencji do opisu zachowania się nadawców, jest też wyrazista.

W wypadku przydawkowych konstrukcji przytoczeniowych rzeczownik wprowadzający, oznaczający mówienie lub myślenie, jest prawie zawsze określony przydawkami (od 1 do 3).

4. Wypowiedzenia wprowadzające w pozycji środkowej i końcowej są pojedyncze rozwinięte lub nierozwinięte. Wprowadzają one tylko przytoczenia dopełnieniowe i okolicznikowe sposobu, przydawkowe mają zawsze wypowiedzenie wprowadzające w pozycji początkowej. Na 72 czasowniki w pozycji środkowej i końcowej 27, a więc prawie $\frac{1}{2}$, nie ma określeń. Wśród składników określających przewagę uzyskują znowu okoliczniki sposobu. Poza tym rekompensatę braku określeń tych czasowników stanowi tu ich największe semantyczne zróżnicowanie. Największa różnorodność wyspecjalizowanych czasowników mówienia występuje w pozycji końcowej.

5. We wprowadzających wypowiedziach złożonych widoczne jest stałe sąsiedztwo właściwego wypowiedzenia wprowadzającego z przytoczeniem, co jednak nie pokrywa się przeważnie z sąsiedztwem wprowadzenia z wypowiedzią przytoczoną, zasada ta jednak dotyczy prawie wyłącznie czasowników wprowadzających. Natomiast rzeczowniki wprowadzające przytoczenia, które są przydawkami, tylko w nielicznych wypadkach oddala od przytoczenia przydawka dopełniaczowa, która ma zawsze szyk postpozycyjny.

6. W wypowiedziach pojedynczych w pozycji początkowej występuje zawsze, szyk $P - O$, w pozycji środkowej i końcowej z reguły jest szyk $O - P$.

7. Efekty rytmizacyjne uzyskuje Przybyszewski między innymi przez ciągłe stosowanie tych samych rodzajów wypowiedzeń wprowadzających (równoważników, zdań pojedynczych, dwukrotnie złożonych współrzędnych itp.). Często pojawiają się nawet jednakowe schematy ich budowy, co widoczne jest zwłaszcza w przydawkowych konstrukcjach przytoczeniowych, w których powtarzają się te same układy w skupieniach przydawek wokół rzeczownika wprowadzającego.

W przytoczeniach drugostopniowych na pierwszy rzut oka dostrzegamy powtarzanie się tych samych rodzajów wypowiedzeń wprowadzających co na I stopniu. Po bliższym przyjrzeniu się jednak stwierdzić trzeba, że liczbowe stosunki poszczególnych odmian tych wypowiedzeń na pierwszym i na drugim stopniu przedstawiają się inaczej.

Na drugim stopniu przeważają także wypowiedzenia wprowadzające w pozycji początkowej. Za ilustrację niech znowu posłużą przytoczenia dopełnieniowe, jako najliczniejsze. Na 34 przytoczenia dopełnieniowe słów przypada 27 wypowiedzeń wprowadzających w pozycji początkowej,

6 tylko pozostaje na pozycję środkową i końcową, podczas gdy w konstrukcjach przytoczeniowych I stopnia zachowana jest pewna równowaga. Jest tam 48 wypowiedzeń wprowadzających w pozycji środkowej i końcowej na 47 w pozycji początkowej. Także stosunek typów wypowiedzeń wprowadzających przedstawia się tu inaczej. Równoważniki i zdania pojedyncze mają przewagę.

Czasowniki wprowadzające występują tu: bez określeń — 12 razy, z okolicznikami sposobu — 11, z innymi określeniami — 9.

Taki charakter syntaktyczny wypowiedzeń wprowadzających przytoczenia II stopnia świadczy o ich funkcji raczej wprowadzeniowej niż scenariuszowej, co pozostaje w wyraźnej opozycji do roli wypowiedzeń wprowadzających przytoczenia I stopnia.

Występuje tu natomiast większa rozpiętość form czasowników wprowadzających, pozostaje to w związku z dużą różnorodnością wypowiedzi przytoczonych wprowadzonych przez postaci powieściowe.

Konstrukcje składniowe przytoczeń przydawkowych II stopnia, nie różnią się wcale od pierwszostopniowych.

Wreszcie są pewne różnice w składniowym mechanizmie przytaczania myśli i słów. Największa liczba przytoczeń myśli ma charakter przydawkowy. Wśród dopełnieniowych przytoczeń myśli najczęściej spotykamy się z wprowadzającymi je czasownikami mówienia. Wypowiedzenia wprowadzające są zdaniami pojedynczymi (tylko 4 razy są to zdania złożone) odpada tu bowiem potrzeba reżyserowania takich wypowiedzi.

Na podstawie tego, co dotychczas powiedziano, nie można jeszcze stwierdzić, o ile przedstawione konstrukcje przytoczeniowe są charakterystyczne dla omawianej powieści Przybyszewskiego. Ażeby wyodrębnić te swoiste cechy w składni przytoczeń *Synów ziemi*, konieczne jest ustawienie tej powieści na tle innych utworów powieściowych Przybyszewskiego, innych gatunków literackich przez niego uprawianych, powieści młodopolskiej i wcześniejszej, na tle powieści współczesnej itp.

Nie wiele jest jednak prac z zakresu składni przytoczeń. Dlatego mogę wziąć pod uwagę tylko nieliczne opracowania tego rodzaju, mianowicie M. Kamińskiego *Składnię przytoczenia w „Bramach raju” J. Andrzejewskiego*³¹ i, przede wszystkim, M. Nadolskiej *Składnię przytoczenia w „Urzędzie” T. Brezy*³².

Zwracam tu tylko bardzo ogólnie uwagę na niektóre cechy wspólne obu wymienionym utworom i powieści Przybyszewskiego i występujące między nimi różnice.

Cechy wspólne:

1. Szyk podmiotu i orzeczenia w wypowiedzeniach wprowadzających jest we wszystkich porównywanych powieściach taki sam: w po-

³¹ M. Kamiński, l. c.

³² M. Nadolska, *Składnia przytoczenia w „Urzędzie” T. Brezy*.

zycji początkowej *P — O*, w środkowej i końcowej *O — P*. Szyk taki można przyjąć za pewną normę w składni przytoczenia.

2. We wszystkich trzech utworach wypowiedzenia wprowadzające w pozycji początkowej są z reguły dłuższe niż w środkowej i końcowej.

3. Przytoczenia dopełnieniowe uzyskują znaczną przewagę nad przydawkowymi i okolicznikowymi sposobu.

Różnice dotyczą:

1. Występowania tzw. zespołów przytoczeniowych. W *Urzędzie Brezy* takich skomplikowanych konstrukcji nie spotyka się w ogóle. W *Synach ziemi* — rzadko. Natomiast w *Bramach raju* wielopiętrowe zespoły przytoczeniowe są częste i stają się podstawowym elementem spistości tekstu.

W *Synach ziemi* 48 przytoczeń, a więc $\frac{1}{4}$ wszystkich wypowiedzi przytoczonych, znajduje się na drugim stopniu. Nie wchodzi one jednak w zakres zespołów przytoczeniowych, gdyż przytoczenia pierwszostopniowe mają wówczas najczęściej wprowadzenie zerowe, jest tu więc mniejsza spistość tekstu niż w *Bramach raju*. *Synowie ziemi* pozostają też w wyraźnej opozycji do *Urzędu Brezy*, w którym występują wyłącznie przytoczenia pierwszostopniowe.

2. Liczebność różnych typów wypowiedzeń wprowadzających w *Urzędzie* i *Synach ziemi* znacznie się różni. W *Synach ziemi* widać np. w pozycji początkowej wyraźną przewagę wypowiedzeń wprowadzających współrzędnie złożonych, u *Brezy* zaś przewagę mają zdania pojedyncze (występujące w różnych składniowych wariantach). Pozostaje to w związku z różną funkcją tych wypowiedzeń w obu utworach. Nadolska zwraca uwagę na maksymalną oszczędność tekstu prowadzącego w *Urzędzie*. Wypowiedzenia wprowadzające mają tam funkcję wyłącznie wprowadzającą. U *Przybyszewskiego* przeważa funkcja scenariuszowa.

3. Różnorodną funkcję pełnią także określenia czasowników wprowadzających. W *Urzędzie* są to przeważnie okoliczniki sposobu i czasu, w *Synach ziemi* prawie wyłącznie występują okoliczniki sposobu.

4. Wreszcie zakres semantyczny czasowników wprowadzających w powieściach Andrzejewskiego, *Brezy* i *Przybyszewskiego* jest inny. Przytoczenia dopełnieniowe np. wprowadzane są w *Urzędzie* czasownikami określającymi krótkotrwałość, ciągłość lub kontynuację wypowiedzi przytoczonej. Występuje tam 17 odmian semantycznych czasowników wprowadzających, które mają formę 3. os. l. p. czasu przeszłego. U *Przybyszewskiego* w samych tylko przytoczeniach dopełnieniowych występuje ponad 20 odmian semantycznych czasowników wprowadzających, w różnorodnych czasach, trybach, osobach i liczbach; oznaczają one najczęściej emocjonalny sposób realizacji wypowiedzi przytoczonych.

RECHERCHES SUR LA SYNTAXE DE *SYNOWIE ZIEMI* DE PRZYBYSZEWSKI

L'auteur analyse dans le présent article des liens syntaxiques entre un élément du texte introductif (dit introduction) et le texte cité (discours direct) dans la 1ère partie de *Synowie ziemi* de St. Przybyszewski. Exemple:

A on chwycił jej ręce i mówił z coraz większą mocą:

— Zrozumiałaś mnie wreszcie (167)

L'étude est basée sur les principes théoriques et la typologie du discours direct contenus dans l'ouvrage de W. G ó r n y, *Składnia przytoczenia w języku polskim*.

L'introduction comporte quelques précisions des termes formulés jusqu'alors peu clairement, p. ex.: 1° le terme *introduction* ne désigne ici que le mot avec lequel l'énoncé cité entretient un rapport syntaxique direct; 2° l'énoncé dont l'introduction est un des éléments, est appelé *énoncé introductif*; 3° le terme *construction syntaxique du discours direct* est appelé à désigner l'ensemble que constitue l'énoncé introductif et l'énoncé cité, au cas où entre les deux membres s'établit un lien syntaxique, ne fût-ce qu'au moyen de l'intonation.

Le chapitre „Types des constructions syntaxiques du discours direct” présente, dans leur grandes lignes, les espèces de l'ordre de l'énoncé introductif par rapport à l'énoncé cité. L'auteur consacre le plus de place aux exemples présentant un ordre complexe des deux éléments (p. ex. des entrelacements, des constructions entourantes, etc).

Dans les chapitres qui suivent l'auteur analyse, en ce qui concerne le discours direct, les constructions complétives, épithétiques, circonstancielles de manière. La répartition des matériaux se fait donc à partir des critères syntaxiques. À cette division s'associe une autre, d'ordre sémantique: citation d'idées, d'opinions — et citation de paroles. Les énoncés cités se divisent ensuite en énoncés de premier degré (introduits par le narrateur) et en énoncés de deuxième degré (introduits par les personnages du roman). Il est notamment intéressant pour la stylistique de constater des différences ou des ressemblances dans la façon de construire des structures syntaxiques en question au premier niveau et au deuxième. On tient également compte de la syntaxe des énoncés introductifs et de leur position par rapport à l'énoncé cité qui, en dehors de quelques exemples de complexité plus grande, est finale, médiane ou initiale.

L'analyse aboutit aux constatations suivantes: 1° les constructions complétives dominant; 2° la plupart des énoncés introductifs figurent en position initiale; 3° les énoncés introduisant une citation de premier degré sont le plus souvent simples ou coordonnés; 4° le verbe introduisant entretient le plus souvent un rapport syntaxique avec le circonstanciel de manière; 5° les énoncés introductifs en position médiane ou finale sont habituellement simples; 6° l'énoncé introduisant une citation de deuxième degré est beaucoup moins développé que celui qui introduit des citations de premier degré.

L'interprétation de ces observations impose la conclusion que les énoncés introduisant des énoncés cités remplissent dans *Synowie ziemi* moins la fonction d'introduction que plutôt celle d'élément définissant la façon de se comporter des personnages parlant ainsi que la façon elle-même de parler. Leur fonction relève donc du scénario.